

BESSARIONIS

PATRIARCHÆ CPOLITANI, EPISCOPI TUSCULANI,
S. R. E. CARD. NICAËNI,

DE SUCCESSU SYNODI FLORENTINÆ, ET DE PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI,
PRIMUM GRÆCE EDITUS LIBER,
DEINDE AB EODEM LATINIS LITTERIS DONATUS.

Bessarion cardinalis Nicaenus, magn. et clemen-
tiss. viro Alexio Lascari Philanthropinæ S. D.

Tu quidem non humanis solum rebus, verum
etiam divinis summo opere studens, meditationeque
Scripturarum teipsum oblectans non cessas, et
ipse per te fidei veritatem inquirere, et nos adhor-
tari, ut pro posse opem tibi feramus ad eam in-
vestigandam atque invenendam. Ego vero cum
pigritia quadam, tum vel maxime quia libenter si-
miles labores deposui, propterea quod sæpius de
hæc re sermonem habui cum nostris hominibus,
qui plaris suam superstitionem et ignorantiam
faciunt, quam veritatem: invitus hoc rursus sub-
eo certamen, quanquam ad te scripturus, qui
sapientia et humilitate oruatus non magis ten-
tandi, quam veri investigandi gratia, hæc a me
petis. Ipsam item auctoritatem sacri concilii sim-
pliciter satis esse puto ad persuadendum quem-
quam, et inducendum ad ejus conclusionem humili
corde capessendam, atque credendam sine qua-
cumque contradictione vel ambiguitate. Cum tot
hominum conventum, qui sapientia, scientia et
omni virtute præditi fuerunt, quorum in medio ad-
fuisse Spiritum sanctum ut credamus necesse est,
veritatem latuisse minime credendum sit. Præterea
memini longam ad te alias dedisse Epistolam, om-
niaque satis tetigisse que nunc quæris, et ipsam
etenim quætionem per se ipsam probavi, quod
scilicet Spiritus sanctus a Patre Filioque procedit,
et quæ videbantur sequi inconvenientia solvi, et
de aliis omnibus quæ tunc etiam petisti, reddidi
rationem; ita ut non sit opus pluribus verbis præ-
sertim tibi, qui tantam in hejuscemodi habes
experientiam, ut parvis etiam principis habitis
multa magnaque possis ex teipso percipere. Cum
vero aliquid plus a nobis exoptules non propter
teipsum fortassis, cum ipse idem nobiscum sapias,
sed propter contentiosos et veritatis adversarios
nos cum quia parati ad satisfactionem esse debe-
mus omni poscenti nos rationem de ea quæ in no-
bis est fide secundum Apostolum, tum ut amicitiæ
nostræ satisfaciamus. Spe etiam ducti aliquorum
utilitatis, qui hæc legent, morem tibi gerere propo-
suimus. Primis itaque auctoritates sanctorum Pa-
trum et doctorum Occidentalium tibi mittimus,

A quibus apertissime ex Patre et Filio Spiritum sanc-
tum procedere affirmant: et Patrem, et Filium
sui ipsius habere principium, et ambos unum ejus
esse principium. Quæ cum plurimæ sint, et cunctis
eorum in libris sparse paucas nos tibi modo mit-
timus, quibus tamen similes atque etiam omnes esse
scias. Deinde quendam nostram sermonem, cui
Dogmaticum, aut De unionis titulum imposuimus,
tibi mittendum jodravimus, quem paulo ante es-
eram unionem, tanquam ultimam meæ opinionis
atque sententiæ declarationem edidimus, quemque
mitissimo nostro imperatori, et patriarchæ reve-
rendissimo omnibus nostris presentibus legendum
dedi, cum inter nos ultimatum consideraremus
quid faciendum esset, et sententias aliorum de re
unionis scrutaremur. In quo ex ipsismet Orienta-
libus Patribus, et doctoribus nostris omissis om-
nino Occidentalibus pro posse quætionem propo-
sitam declaravi atque probavi, quem tanquam, et
tibi potissimum, et si quis alius sine contentione
audiet et perleget, maxime profuturum tuo nobi-
litati mitto, clementissime ac splendidissime vir.
Cum vero in his nihil laboris ad præsens adhibue-
rimus (jam enim erant edita), tuo autem amore
nunc quoque aliquid lucubrationis proposuerimus
suscipere, ultra hæc etiam aliquid plus tui gratia
tibi scribemus. Quare quam breviter omnem sacri
concilii processum unionisque sacra modo tibi nar-
rabo, ac aliquas rationes, quibus dogma propositum
probabitur, afferam, et sic finem imponam. Sed
antequam de his dicam, parvum quiddam non ta-
men parvi imo vero maximi existimandum his
proemii addam; supplebo quod prædicto sermone
dogmatico deest, verborum multitudine futura
utilitate compensans. In illo itaque dogmatico ser-
mone ex Orientalibus duntaxat doctoribus volens
hujus quætionis veritatem probare unam quamdam
auctoritatem B. Basilii, que sola omnibus aliis
quod propositum ostendendum antecellit, omisi,
propterea quod ab aliquibus dubitabatur an esset
B. Basilii. Non quia ego quoque aliquid dubii de ea
habuerim, minime, sed quia apud alios dubitaba-
tur, nolui dubio uti. Hæc autem est qua in tertio
contra Eunomiam suorum librorum beatus ille
usus est. Cur enim necesse est (inquit), si ordiæ

ae dignitate tertius est Spiritus, natura quoque ipsum tertium esse? Dignitate namque ipsum secundum esse a Filio, cum ab ipso esse habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat, pietatis ratio tradit: *Capitur causa pro principio, causatum vero pro eo, quod a principio est, et non ut causa, et causatum limitationem important prout Latini accipiunt cum talia remouent a diuinis, veluti imperfectionem sonantia. Dependere quoque sumitur pro accipiendo esse, et non ut notat essentialem distinctionem prout Latini accipiunt, cum aiunt nullam in Deo dependentiam ponendam propter diuinam essentialitatem summam.* Hoc igitur omisimus in dogmatico nostro sermone ponere. Ita vero ego certe teneo S. Basilii hanc esse auctoritatem, quemadmodum et alios jus eont: a Eunomium libros, quibus autem rationibus tu quoque audias. Cum in hac synodo nostra sex inter nos volumina hujus operis contra Eunomium haberemus quatuor in membranis antiquissima, quorum tria quidem Mitylenensis archiepiscopi erant. Quartum Latinoorum, quo vera in Papyro, quorum unum serenissimi erat imperatoris, aliud reverendissimi patriarchae, quod a monasterio Xanthopulerum commodo accipiens secum portauerat. Quorum, inquam, sex voluminum quinque ita habebant hanc auctoritatem, uti ego nunc allegavi. Videlicet qui ab ipso, hoc est, Filio habeat esse Spiritus, et ab eo tanquam a causa dependeat. Unum vero duntaxat, quod videlicet apud patriarcham erat, hac auctoritate carebat, in quibusdam partibus ejus diminutum, in quibusdam superabundans, prout corruptoris, quicumque ille fuerit mens et manus voluit, deum post celebratum sacrum concilium, et nostrum ad urbem Constantinopolitanam reditum, cum proposuissemus omnes illorum sacrarum locorum bibliothecas tum hujus libri sancti Basilii, tum aliorum gratia inquirere, quaecumque nova volumina reperi post hanc contentionem scripta omnia... praedicta auctoritate reperi. Quaecumque vero antiquiora erant, et antequam hoc bellum oriretur, scripta haec vero sana et integra cum auctoritate praedicta manent, quae non pauciora sunt, quam illa quae passa fuerant corruptionem. In quibus etiam aliquid reperi, quod et plangendum simul, et mirandum est. Mirandum quidem, si quis volens adheret falso ipse illud fingens, et praesertim veritatem celando, cum intellectus naturaliter veritatem habeat pro objecto: plangendum vero, quod aliqui sint ita fidei veritatem parvifacientes, sine qua est impossibile hominem saluum fieri, ut non solum ejus investigationem contemnant, verum etiam cum clare appareat eam celare, opprimere atque pervertere conentur. Hoc autem tale quid erat una cum aliis duos etiam quosdam libros sancti Basilii offendi apud monasterium Christi Salvatoris Pantopopi, unum in pergamento antiquissimum, ut videbatur, quanti vero temporis ignoreo, non enim erat annus inscriptus:

A unum in papyro ante ccc annos scriptum: erat enim in fine tempus notatum, ex quo certe habetur tantum temporis praeterisse ab ejus initio: et libri adhuc exstant, nisi postquam eos publicaverint, e medio sublatis fuerunt ab illis, qui omnia contra suam ipsorum salutem machinantur: haec ambo uti nos allegavimus habebant sancti doctores auctoritatem inscriptam. Quidam autem animi audax audacioris etiam manus, a membranis quidem ferro veritatem delevit, quanquam nihil ei temeritas profuit, cum et locus vacuus manens, et syllabarum medietates adhuc existentes, et illius audaciam accusent, et veritatem nihilominus ostendant. In papyreo vero volumine atramento perfuso totam illam partem operuit, quae dicitur ab eo tanquam a causa dependere. At post aliquot annos, cum hic liber in manus incidisset illius sapientissimi viri Demetrii Cydonii, auctoritas praedicta reintegrata est. Ille enim eam propria manu in margine illius libri ascripsit, et audaciam corruptoris digere reprehendit: in tantam insaniam, tenebras et ignorantiam nostros homines pepulit eorum contentio. Deinde dicere audent, quod Latini, nostrorumque Veccus, et alii, qui Latinos secuti fuerunt, libros corruerint, praesertim cum auctoritas haec tantum ornatum, tantam gratiam et eloquentiam Atricam praeserferat, ut non modo Latinos aliquid simile cum tanta gratia in lingua peregrina et Graeca non posse componere: sed neque Graecos quidem praeter ipsum Basilium. Latinis etenim lingua propria generaque dicendi a nostris diversa impedimento sunt, ne aliquid ita ornate in nostra lingua conscribant: quemadmodum etiam nostris impossibile est aliquid aequali gratia et ornatu, atque Latini in lingua Latina scribere, quantumcumque vel Graeci in Latina, vel Latini in Graeca lingua profecerint. Cujus rei tum ego, tum alii de nostris digni sumus testes, qui Latinam antequam mediocriter intelligimus linguam, nil tamen quod ornatum Latineque compositum sit, scribere possum. Clare itaque patet qui modos dicendi, stylum, eloquentiam, et alia indicare sciunt ipsius Basilii, et ejus hieratae linguae hanc auctoritatem, et nullius alterius esse. Praeterea cum Veccus paucis ante annis fuerit, libri vero multo eo antiquiores sint, falsam hanc accusationem, et vanum refugium probant. Item hoc idem aliunde probatur. Vir quidam apud Latinos maximae reputationis, Hugon nomine antiquus, et longe ante tempora nostra, praeteriti sunt namque fere ccc anni, ex quo fuit, cum de processione Spiritus sancti scriberet: hanc etiam auctoritatem sancti Basilii ad hanc conclusionem probandam inducit. Hoc autem non Latine scriptum videns dico, verum Graeco apud Constantinopolim in quodam libro Graeco, non ipsius Hugonis, sed cujusdam Nicetae archiepiscopi Thessalonicensis, qui ipsi Hugoni contradidit, quanquam ipse Thessalonicensis idem cum Latinis sapiebat. Quod enim Spiritus sanctus ex Patre Filioque procederet,

credebat, contendebat vero, ut vulgo dicitur, de umbra asini, neque ipsum verum asserens licere Symbolo addi, rem magnæ profecto devotionis et sapientiæ, ac si diceret non oportere veritatem publice prædicare. Hæc autem longius narravi, volens probare fuisse quidem corruptionem in libris, verum non a Latinis et illorum sequacibus, sed e contra a contenditibus cum Latinis: corruptionemque non per additionem solum, sed interdum per minutionem factam fuisse. Ita ut nullus amplius possit Vecenium et similes causare, cum libri multo antequam fuerit Vecenii veritatem clare probarent. Et hæc quidem a tempore ita indubia et vera sunt signa; ab ipso etiam genere dicendi suavissimo et ornatissimo stylo patet nullius alterius quam Basilii debere credi istam auctoritatem esse. Attamen ab ipsa etiam sententia, et sequentium ad præcedentia connexa id ipsum clare patebit; si quis attente consideret. Cum Eunomius ex eo quod Spiritus sanctus tertius ordine dignitateque diceretur a quibusdam doctoribus, tertium etiam eum natura colligeret, sanctus Basilius conclusionem hanc ægre ferens, media tamen non negat, quod scilicet Spiritus sanctus tertius esset dignitate et ordine; nam et si contra Eunomium clamans, ait, qui vero si sancti fuerint, et in quibus eorum sermonibus hoc docuerint, dicere non audeat: non ideo hoc dicit, quia negant Spiritum sanctum tertium ordine esse, vel dici a sanctis, quemadmodum nostri recte putant (sic enim sibi ipsi etiam et veritati contraria diceret), sed illius temeritatem ægre ferens, et conclusionem hanc repellens, quod scilicet Spiritus sanctus tertius etiam esset natura, exclamavit dicens; qui vero si sancti fuerint, et in quibus eorum sermonibus hoc docuerint, dicere non audeat; non quia non fuerint qui hoc dixerunt, sed quia si eorum auctoritatem expresse allegasset, manifeste apparuisset non potuisse hanc absurdam sequi conclusionem ex dictis eorum. Scimus etenim quod ex uno etiam vocabulo, vel dictione ablata, superaddita vel proposita, tota intentio atque sententia scriptoris mutatur; et e converso cum fideliter allegatur, clare mens ejus probatur, ita ut non liceat malignantibus conclusionem inferre, quæ præcedentibus non conveniat. Quare si Eunomius etiam allegasset auctoritatem sanctorum, non licuisset ei concludere quod concluderat; nam et si tertium esse Spiritum sanctum doctores concedunt, tertium tamen eum esse natura negant expresse, quare malignitatem ejus detestans infert; fultne unquam ita temerarius aliquis, qui divina dogmata perverteret, atque innovaret: et patet quod novitatem hic nominat tertium esse natura Spiritum sanctum, non autem ordine et dignitate. Nempe enim seipsum appellesset novarum rerum auctorem, et sibi ipsi contraria diceret. Ipse enim est qui præcipue nobis credere tradidit Spiritum sanctum tertium esse ordine et dignitate, et hanc au-

ream catenam ordinis nos docuit. In his enim contra Eunomium sermonibus suis, dignitate namque ut secundum esse a Filio, videlicet Spiritum sanctum cum ab ipso esse habeat, et ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat, pietatis ratio tradit. Hujus enim auctoritatis, etsi non totam, partem tamen admittunt nostri, cætera abscindentes, ac ita eam allegantes; dignitate etenim secundus esse a Filio tradit fortasse ratio pietatis, addentes fortassis ut orationem dubiam reddant; quæ dubietas omnino aliena a mente sancti Basilii per nos probabitur. Hæc enim non per impossibile sanctus ille doctor infert, quemadmodum aliquibus ignoranter visum est, scilicet ut veram sanctæ Scripturæ, suamque opinionem exponens considerat, quod sequens est tertium ordine clare ponens Spiritum esse; tertium vero natura tanquam impium repellens. Audi etenim quæ ad ejusdem probationem dicit: Quemadmodum enim, inquit, Filius ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo; et dignitate, quoniam origo; et causa essendi ei, cum ejus Pater sit; natura vero nullo modo secundus, quoniam in utroque una est Deitas: ita videlicet et si dignitate et ordine secundus a Filio est, non tamen aliene ipsum nature esse inde consequetur. His etiam verbis aliqui addiderunt, quanquam concedendum non sit: quo nihil magis contrarium est intentioni B. Basilii, qui in Epistola ad canonicas, Clarissime Spiritus sanctus, inquit, Patri quidem et Filio connumeratur, cum supra omnem creaturam sit; ordine vero tertius est, ut Evangelia nos docent, Domino dicente: *Euntes in universum mundum baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*: qui autem eum præponit Filio, aut superiorem Patre dicit, hic contradicit Dei traditioni, alienus vero a sana fide est, quam accepit, laudationis formam non servans; et post pauca: Quare si quis hunc ordinem pervertit, ipsam personarum existentiam totamque fidem negat. Si igitur hæc verba hæsitantis et dubitantis circa ordinem sint, et ejus, qui suam sententiam sub dubiis, et eum fortassis, et quanquam concedendum non sit proferat, tuum sit iudicium, et aliorum, qui recti iudices sunt, et aliquatenus intelligant vim rationum, et dogmatum veritatem. Deinde non pudet eos tantæ contradictoris sanctum doctorem accusare, imo vero ignorantie, si modo quidem tertium ut non liceret absque crimine impietatis, et totius fidei perversionem hunc ordinem mutare, modo fortassis eum esse secundum a Filio dicat, et alia hujusmodi. Ego vero teste Deo vicem eorum qui hæc autumant doleo et pro eis me pudet. Si vero ipsi non sentiant, mirum est profecto. Quod autem omnino eorum impudentiam enervat, hoc est, quod in his contra Eunomium rationibus suis post multa concludens hic doctor infert: Ita et Spiritus sanctus dignitate quidem et ordine secundus post Filium est; accepimus enim eum tertium a Patre et Filio nume-

ratum ipso Domino in traditione baptismatis salutans hunc ordinem docente cum dixerit : *Eantes baptizate, etc.* Animadvertite igitur quod quibus argumentis in Epistola ad canonicas ordinem in Trinitate probat salutaris, scilicet baptismatis traditione, eisdem etiam hic eundem ordinem demonstrat ; at in Epistola ad canonicas tanta cum certitudine hunc asserit ordinem, ut eum qui aliter diceret, impium assereret. Quo igitur modo hęc, ubi eisdem argumentis utitur, cum hæsitatione et dubitatione loqueretur ? verum hęc pravortum hominum, et impiorum, non illius sanctissimi viri sunt. Nulli itaque dubitandum est sancti Patris nostri Basilli hanc esse auctoritatem, Spiritum, scilicet sanctum, ordine et dignitate secundum a Filio esse, ipsumque osse habere ab eo, et ab eo tanquam a causa dependere. Quod cum ita sit, quis amplius aliquid aliud querit ? Nonne solus Basilius sufficiens est omnem nos docere veritatem ? Nonne tantum et humane et divine sapientiæ participavit, ut etiam solus sufficiens sit toti causę doctor ac magister ? Et quanquam hęc veritas, quod Spiritus sanctus videlicet etiam ex Filio procedit, ex his etiam nudis hujus doctoris verbis manifeste appareat : non tamen ab re esse judicavi ipsius ejus verbis præsuppositis syllogismum quemdam ad eam veritatem probandam inferre. Dicit igitur Filium secundum a Patre ordine et dignitate ; hoc autem nostri etiam concedunt, sed animadvertite quonam modo secundus a Patre sit Filius ordine et dignitate : idem enim infert, propterea quod ab eo est, et quia principium et causa ejus est Pater. Quare quod in divinis personis secundum ordine et dignitate ab aliquo est, ideo secundum ab illo est, quia est ab illo. Hęc vero in naturalibus etiam rebus manifestum est. Omne enim quod ab aliquo natura secundum est, etiam ab eo est : si quis dicat calorem produci a sole prius radium, non tamen calorem produci a radio, quanquam sit natura secundus post radium, respondetur, in creaturis quidem, quod natura secundum alterius ab eo esse, vel tanquam a causa effectiva, vel tanquam a causa, sine qua non, ut in exemplo producto ; in Deo cum non prius tempore procedat a Patre Filius, quam Spiritus, si Spiritus est natura secundus Filio, oportet quod ab eo sit tanquam a causa effectiva : sumimus autem hic, et in toto hoc opere causam pro producente more doctorum Græcorum. At Spiritum quoque sanctum ordine et dignitate secundum a Filio idem ait ; quod autem non quasi dubitans, ut quidem somniant, imo vero certo tenens in epistola ad canonicas clare videtur. Ex his igitur tale sit argumentum. Omne, quod in divinis personis alio secundum est, ab eo est : Spiritus vero sanctus secundus a Filio est : igitur a Filio est. Quod si volueris magis generaliter argumentari, in hunc modum tibi dicendum est : Omne, quod ab natura secundum aliquo est, ab eo est. Spiritus vero natura secundus est a Filio, dignitate

et ordine : igitur Spiritus ex Filio est. Quod autem Spiritus natura est ordine secundus a Filio, patet, nihil enim est in sancta Trinitate præter naturam, neque per accidens ; et cave ne te scandalizet hæc dictio, natura, cum Spiritum natura secundum a Filio audias. Non enim secundum naturam secundum illum dicimus, ut alterius naturæ illum esse ostendamus, prout Eunomius faciebat ; sed naturæ dicimus excludentes accidens, et quod præter naturam est. Hoc autem sanctus quoque Athanasius testatur ; qualem ordinem et naturam habet Filius ad Patrem, talem ordinem et naturam Spiritum quoque sanctum ad Filium habere docens. Duo enim hæc per hanc auctoritatem probantur, et quod tertius a Patre Spiritus sanctus est ordine, et secundus a Filio, quodque natura est hic ordo. Sed hæc quidem ex auctoritatibus sancti Basilli luce clarius probata sunt, quæ longo sermone data opera exposui ; cum non parva nos inde sequatur utilitas, imo vero totum hæc sola verba possint. Si quidem solus Basilius sufficiens est ad docendum nos fidei veritatem. Jam vero ad promissa me transferam, et omnem tibi processum sacri concilii breviter narrabo ; deinde aliquas demonstrationes hujus veritatis in medium afferam, et sic finem faciam.

Narratio eorum que in concilio facta fuerunt.

Ille igitur, de quibus Ferrariæ, ubi ut notum vobis est, primo appulimus, ante inchoationem concilii privatim disputavimus, tanquam non necessaria omittam, cum etiam nobis illa terendi temporis gratia potius, et illos exspectandi, qui venturi erant ad concilium, proposita fuerint, quam quod necessaria essent. Tempore vero adveniente visum est nostris in duas partes propositam questionem dividere : unam, quod nec ipsam etiam veritatem liceret addere Symbolo Patrum ; alteram, quod nec sit verum Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Et cum hoc placuisset, demum quærebatur quonam incipiendum esset, et communi aliorum sententia visum fuit inde incipere : quod nihil sit addendum Symbolo, quanquam ipse manifeste contradicebam. Aiebam enim aut probabilius hoc altero esse, aut e contra : et siquidem minus probabile esset, non decere a debilibus incipere, ita ut victos et profligatos nos in primo certamine deterritos : deinde secundum subire, ne fortassis isthæc profligatio etiam ut secundam partem perderemus causa fieret. Quod si probabilior illam partem putarem, oportere eam posteriorem servare. Si enim in prima questione vinceremus, etiam secundam fortiori animo aggredieremur ; quod si primam perderemus, illam videlicet, quæ Spiritum sanctum etiam a Filio procedere ponit, tunc saltem in secunda vinceremus ; neque ipsam veritatem licere addere ostendentes. Præterea cum in natura etiam quod fieri per pauciora potest, non sit per plura : frustra enim esset, frustra vero nec Deus, nec natura facit ; illud proponendum dicebam et de illo primum disputandum, post quod

alteri non relinquitur locus. Si igitur ipsum dogma falsum esse probarem, illud addere non licere manifestum esset, nec probandum esset, non licere illud addere. Quare uno certamine totum perficimus, aiebam, si incipiemus a dogmate, etiam illud falsum esse probare poterimus. Quod autem nec ipsam veritatem liceret addere probato, restabit adhuc ipsum dogma verumne an falsum sit probare. Hæc autem cum dicens persuadere nostris non potuissem, scilicet de illo primo vellent omnino disputare; propterea quod putabant hanc probabiliorum partem, volens eos dehortari: dixi in contrarium quatuor rationes duntaxat presente sapientissimo imperatore nostro, quas Latini etiam postea adduxerunt, quasque inter rationes per Latinos inductas audies; quibus probabam et hujus rei falsitatem, et quod ridiculum sit putare veritatem non licere addere: quas et si nullus presentium solvere potuerit, quod tamen volebant, hoc statuerunt, et ego sequebar, dicere quidem quod expediret nationi, et honori ejus, putans me debere Deo et ipsi nationi, deinde vero majorem partem sequi et una cum eis certamen subire. Sequebatur etiam serenissimus imperator, licet et non placeret hoc consilium, veritus tamen ne quis ignorantium cum putaret vim aliquam eis inferre. Incepimus igitur cum Latinis disputare, probare velentes nihil, nec ipsam veritatem licere Symbolo Patrum addere; tota vero vis nostra in decretis sanctorum et œcumenicorum conciliorum consistebat, in quibus circa finem sicut, non licere præter hæc aliam fidem conscribere, aut sapere, aut docere, et cætera hujuscemodi. Quando ridiculosum quid, et magni vituperii dignum passa fuisset tota natio, et nos omnes per prudentiam boni Ephesini, nisi ego sentiens impedivissem. Una enim cum decretis Patrum illud quoque Apostoli ad Galatas allegare volebat, dicentis: *Si quis vobis aliud præter quam tradidi vobis evangelizatus fuerit, anathema sit.* Item sancti Dionysii Areopagitæ de divinis nominibus auctoritatem dicentis, Omnino itaque nihil est audendum, vel dicere, vel cogitare præter illa quæ divinitus, e sacris oraculis nobis tradita sunt. Volebat itaque per ista etiam probare non licere nec ipsam etiam veritatem addere Symbolo. Hoc autem quantum nobis derisionem fecisset, et quod in ipso ingressu convicti et profligati fuisset, hinc senties. Tota ratio nostra, qua credebamus hanc rem posse probari, in dictis tertii œcumenici concilii Ephesini consistebat; cum asseverarem illam primam in fine sui decreti hanc inhibitionem de quacunque videlicet additione edidisse. Nam etsi non sit verum talem inhibitionem illud concilium fecisse, qui tamen contendere volunt, possunt aliquid adjumenti hinc habere propter æquivocationem et ambiguitatem verborum. Causa vero cur tertium concilium primum hanc inhibitionem fecisse dicimus, est primo, quod Acta primi concilii nusquam reperiuntur; secundo cum scire-

A mus secundum œcumenicum concilium Symbolum Nicænum in plurimis mutasse partim auferendo, partim addendo, non licebat dicere ante secundum concilium hanc inhibitionem factam fuisse; ipsos etenim sanctos Patres secundi concilii anathematis reos fecissent, qui partim addiderunt, partim diminuerunt Nicæno Symbolo. His igitur ita declaratis, considera que ex his quæ Ephesinus propositurus erat, inconvenientia sequebantur. Cum enim sanctus Apostolus, beatus quoque Dionysius multo ante non solum secundam, sed etiam primam synodum fuerint, si eæ auctoritates ipsam etiam veritatem inhibent, ne quis eam vel doceat, vel addat Symbolo sub anathemate, et secundi concilii Patres essent, qui tot additionibus et diminutionibus Nicæni concilii Symbolum alterarunt, et ipsi Nicæni concilii Patres, qui quo ante eos Ecclesiæ utebantur Symbolum plerisque in partibus ejus mutarunt. Si autem hæc opinio nec cogitanda quidem tanquam impii sit, patet, quod illa inhibuit, et Apostolus, et Dionysius docere, sapere, evangelizare, et cogitare quæ falsa fideique catholice contraria sunt; quod si falsa inhibet, nos autem eorum auctoritates tanquam æquivalentes decretis conciliorum producebamus, patet, quod etiam decreto Patrum falsa inhibent ne Symbolo addantur, non autem quæ vera sunt. Itaque in ipso primo congressu et primo die convicti et profligati fuisset. Cum autem hæc ego sensissem, rationibus prædictis vix ei persuasi, ut illas auctoritates non proponeret. Exis itaque licet illius hominis, et ingenii ejus subtilitatem judicare, et quale ei iudicium in sublimioribus sit, si hæc res cum tam manifesta latebat. Hæc autem dico non ejus reprehendendi causa, longe enim ab hoc absum, sed ut auditores admoneam ut sibi ab ejus sermonibus caveant. Discutientes igitur hanc questionem, et de ea publice cum Latinis disputantes, dum in principiis et circa proœmia essemus, nos videbamur superare: nondum enim aliquid dignum quod ad propositam rem faceret, dictum a Latinis fuit. Quando (etsi absque arrogantia dictum) potiores ad hanc rem ex parte nostra productæ rationes a me et inventæ, et dictæ fuerunt, testes sunt qui adfuere. Cum autem successerit in sermone optimus ille vir Julianus S. R. E. cardinalis sancti Angeli dignissimus, multa et quidem potissima in medium adduxit, quibus propositam questionem ita clare et sufficienter probavit, demonstrando licere veritatem semper addere fidei Symbolo, præsertim cum necessitas cogat, et auctoritas summi pontificis accedat, ut illi nos, quanquam diu multumque cogitaverimus, contradicere potuerimus. Quæ cum multa fuerint, illa tamen, quæ memoria teneo, hic exponam, ut etiam hujus rei veritatem intelligas. Sed ante hæc summam nostratum rationum, et potissimam audi: in fine decretorum ejuslibet sacri œcumenici concilii a tertio inchoando de verbo ad verbum sic habetur: His lretis determinat sancta synodus,

nulli licere aliam fidem proferre, aut componere, aut sapere, aut docere aliter. Qui vero hoc audent facere, clerici priventur, laici anathematizentur. Hujus sententiae et horum fere verborum omnes aliae inhibitiones sunt. His nos auctoritatibus tanquam irrefragabilibus nitentur, dicentes nec ipsam veritatem licere addere, cum ex dictis sanctorum inhiberetur, nec liceat. Contra nostram positionem inter multas rationes ex parte Latinorum introductas haec quoque fuerunt.

Rationes Latinorum, quibus probatur quod licet veritatem addere Symbolo.

Quodlibet concilium non solum proferre aliam fidem inhibet, sed et componere. Si igitur per hoc quod dicit, aliam fidem, intelligit aliis verbis, eidem tamen sententiae compositam fidem seu Symbolum, necidet quod omnes quidem Symbolum diversis quidem verbis, sententia tamen eadem, composuerunt, quod quia omnes doctores sancti, qui fidem catholicam profitentur, fecerunt, sub anathemate erunt. At hoc non solum falsum, sed etiam blasphemum est dicere. Igitur non prohibetur aliis verbis consonis veritati eandem exponere fidem, sed contrariam et diversam componere, hoc prohibitum est. Item quartum concilium ipsum etiam sapere, et docere aliter, anathemati subiecit. Si igitur sapere, vel docere vocabulis quidem diversis, consonis tamen veritati prohibet, sub anathemate sunt omnes, qui fidem orthodoxam, quibus potuit unusquisque verbis docuerunt. Unusquisque enim sanctorum diversis vocabulis eandem fidem praedicavit. At cum hoc inconveniens sit dicere, non diversitatem vocabulorum, sed sententiarum contrarietatem prohibet: praesertim cum ipsum sapere ad sententias, non ad vocabula referatur.

Præterea sextum concilium eadem ipsa, quæ et quartum, dicit, et insuper inhibet ne quam vocem inanem aut vanam alicujus dictionis inventionem quis introducat ad pervertendum quæ a se determinata sunt. Ex quibus manifesto apparet illa vocabula inhibita esse, quæ ad pervertendum dogmata Patrum introducuntur, non quæ ad corroborandum. Amplius tertium concilium statuit, nec licere aliam fidem proferre præter eam quæ in Nicæno concilio edita fuit, et eos qui hoc audent, anathemati subiecit. De Symbolo vero per secundum concilium edito, quo tota Ecclesia utitur, nullam facit mentionem. Si igitur ideo non fecerant de eo mentionem, quia aliud et diversum a fide Nicæni concilii illud putarunt: peccamus nos, et quidem mortaliter, qui omisso totaliter Symbolo Nicæno, præter quod nullam aliam fidem proferre statuerunt Patres, secundi concilii utimur Symbolo, illud legentes, illud docentes, illud et privatim et publice proferentes, et hac ratione sub anathemate sumus. Quod si ideo silentio illud præterierunt, quoniam idem est per

omnia Symbolo Nicæni concilii, eademque fides in utroque continetur, nisi manifeste apparet verbis non esse idem. His enim maxime differt plures additiones, plures etiam diminutiones habens. Est igitur idem sententiis, quæ de causa et primi et secundi concilii Symbolum tanquam unum putarunt tertii concilii Patres: quare omne etiam Symbolum quibuscunque compositum verbis eandem sententiam, quam et Nicænum continens, idem est illi: nihilque contra hoc facit, cum dicitur non audere tradere aliud Symbolum: aliud enim intelligendum est, quod contrariam veritatis sententiam continet. Siquidem secundi concilii Symbolum tantum a Nicæno differens quoad verba, idem tamen cum primo non aliud iudicatum est a Patribus.

Item unumquodque concilium post lectionem totius sui decreti non Symboli solius, sed totius decreti, ait, His lectis determinavit sacra synodus nulli licere aliam fidem proferre; patet autem, quod cum dicat, his lectis, totum decretum intelligit. Igitur et quod sequitur, aliam fidem non licere proferre ad totum decretum ipsum quoque refertur, videlicet non licere proferre aliam fidem præter eam quæ in toto decreto, non solum in Symbolo continetur. At quoad verba quartum concilium aliud quam tertium, quintum aliud quam quartum, et ita cætera conscripserunt. De tota igitur fide et sententiis, non verbis hic ratio est.

Item septimum concilium non omnino facit aliquam Symboli vel primi vel secundi mentionem, sed simpliciter decreto ejus edito in fine addit: His nihil est addendum, nihil ab eis auferendum, quod si quis vel addat, vel auferat quidquid ab hac fide, anathema sit. Manifestum igitur est, quod de fide contraria et falsa inhibet; non enim prohibet, ne Ecclesia decreta, cum res exigit, edere possit.

Præterea quæ corde credimus in justitiam, eadem ore quoque confiteri ad salutem debemus, aliter imperfecta nobis fides esset. Confitenda enim est coram hominibus fides, si desideramus promissa præmia. At verum necesse est sapere, igitur et confiteri idem necesse est.

Amplius in actis quarti concilii in prima sessione, primo quidem legit Eutyches Nicænum Symbolum, deinde idem hæreticus infort, quod de hac fide Nicæna videlicet decrevit Ephesina synodus eum qui præter hanc quidquam addat, cogitet aut doceat, reum esse pœnis, quæ ibi dem continentur. At Eusebius, episcopus Dorylensis, qui se zelo fidei accusatorem hujus hæretici constituerat, cum hæc audisset, exclamavit dicens, Non est tale decretum, non est canon quod hoc jubeat, mentitus est. Patres vero concilii sexcenti et triginta numero his auditis, Eutychem condemnarunt, nolentem sapere atque credere aliqua alia, quæ in Nicæno Symbolo non conti-

neantur explicite. Alia vero dico numero, non ut contradictoria vel contraria, quo fit, ut illas additiones putaverint inhibendas esse, quæ contrarie et oppositæ veritati sunt, non illas quæ sunt consentaneæ. Quod enim Christus in duabus et ex duabus naturis absque confusione permanserit post carnis assumptionem, quod Eutyches negabat, quanquam aliud esset a Nicæno Symbolo, aliud vero non sententia, sed verbis, tamen cogebant Eutychen, ut hoc crederet. Igitur manifeste apparet non simpliciter aliud, sed contrarium inhibuisse sanctos doctores. Animadvertendum namque quod ipsamet verba tertii concilii, quæ nos proferimus, nulli videlicet licere aliam fidem proferre, hæc eadem Eutyches pro se producebat. Episcopus vero Dorylensis, et totum concilium, Non est talis canon, exclamarunt, qui hoc jubet, et illum condemnarunt tanquam non recte intelligentem hunc canonem. Exponebat enim eum quemadmodum et nostri omnes aliud simpliciter, etiam si esset differentia verbalis, putans inhibendum esse. Quam expositionem synodus refellit, non negans hæc verba in canone Ephesino contineri; aliam tamen fidem putans, quæ contraria veritati, non quæ verbis differens, sententiis concors et consentanea sit.

Item in libro canonum conciliorum, quos noster Zonaras exponit, in eo, inquam, libro est hæc inhibitiio tertii concilii, his videlicet locis determinavit sancta synodus, et est inter ejusdem concilii canones septimus numero; ante hunc est alius ejusdem concilii canon numero sextus, qui communionem privat eos qui auderent aliquid eorum permutare, quæ a synodo acta sunt. In septimo autem canone videlicet inhibitionis anathematizantur qui transgrediuntur canonem, et aliam prædicent fidem. Querit igitur Zonaras quare sancti Patres in sexto canone communionem duntaxat privant transgressores, in septimo vero anathemati eos subjiciunt; hanc vero questionem his verbis solvit: Multum interest, inquit, inter contradicere, et dubitare de aliqua re; ideo qui dubitat de his quæ jam recte a Patribus statuta sunt, excommunicatione innodatur, et communionem privat: qui vero eis contradicit tanquam contraria sapiens, anathematizatur. Quare iste etiam commentator aliam fidem hic contradictoriam contrariamque aperitissime et manifeste nominat.

Item concilium in Trullo celebratum in primo suo canone dicit: Statuimus immutabilem, absque aliqua novitate, servare traditam nobis ab ipsis ministris Verbi qui illud oculis viderunt, apostolis videlicet sanctis, et a 318 sanctis Patribus in Nicæa congregatis; et consequenter enumerat omnia concilia, et jubet fidem ab omnibus illis traditam immutabilem servari. Deinde infert, quod si quis prædicta pietatis dogmata non teneat, et eis acquiescat, et ita sapiat, et prædicet, sed ois contraire conetur, anathema sit secundum cano-

nes a prædictis sanctis Patribus jam editos, et a Christiano consortio tanquam alienus pellatur et projiciatur. Nos enim nec addere neque auferre quidquam omnino vel cogitamus, vel possumus canones prædictos sequentes. Ille canon manifeste declarat tertii concilii decretam, et aliorum, quæ inhibent, ne quis aliam præferat fidem, cum dicat, quod si quis contraire Patrum dogmatibus conetur, anathema sit secundum canones jam ab eis editos, hos videlicet, qui inhibent aliam fidem. Hæc igitur decreta contrariam fidem prohibent, et quod inferunt, nos enim nec addimus, nec auferimus aliquid, in fide videlicet intelligunt, non in Symbolo; Symbolum enim hæc synodus non inseruit in suo decreto, sed fidem exponens, et dogmata sanctorum Patrum, et omnium conciliorum infert. Nec addere, nec auferre quidquam cogitamus: et ratio, quia canones prædictos sequimur; ita ut clare pateat, cum dicat Patres nec addere nec auferre licere, non verbales additiones et ablationes, sed contrariarum sententiarum et falsi sensus inhibere. Per hunc igitur unum canonem solum, quem non ratio nostra induit, non aliquis privatus homo commentatur simpliciter, sed quem una synodus, tot Patrum conventus composuit, quo etiam et aliorum similium Patrum mentem exponunt; aperitissime et manifestissime solvitur questio non contendere volentibus. Voluissem liceret longius evagari; vidisses profecto multas similes rationes, et quidem potissimas. Cum vero et quæ dicta sunt ita clare hanc questionem decidant, ut illi quidem, qui veritatem diligat, et absque contentione quæ dicta sunt audiat, satis superque sint, contendere vero volenti nec multo plures satisfaciunt: uno duntaxat argumento Latinorum adhuc addito, cessabo de hac re plura dicere. Est autem hoc potissimum, et quod solum sufficiat ad redarguendum errorem nostrorum. Nos asserimus, quod primum tertium concilium hanc inhibitionem decrevit, ut paulo ante dixi; quando etiam causam, quare hoc dicimus manifestavi, quæ est: quod cum secunda synodus plura addiderit, pluraque abstulerit a Symbolo Nicæno, si assereremus ante secundum concilium hanc inhibitionem fuisse, ex duobus unum sequeretur, necesse esset, aut transgressionis canonum sanctos secundi concilii Patres accusare, et sub anathemate fuisse, aut cum hoc non solum absurdum, sed etiam blasphemia sit dicere, non omnem verbalem additionem, sed sententias falsas atque contrarias, non addantur inhibuisse. Quare cogimur dicere post secundam synodum hanc inhibitionem factam fuisse, non antea. Igitur si quis e converso ostendat quod ante secundam synodum hæc inhibitiio fuerit, et hisdem fere verbis, quibus tertium concilium usum est, colligetur duorum prædictorum alterum, et cum secundi concilii Patres transgressores canonum dicere, blasphemia sit, restat,

ut secundum sit verum, videlicet non id intelligere illam inhibitionem, quod nostri putant, sed contrariam fidem inhibere. Hoc igitur nobis ostenderunt Latini. Probatum est etenim ab eis primam Nicenam synodum hanc inhibitionem fecisse, iisdem ipsis verbis, quibus et tertium, et alia concilia scripserunt. Probarunt autem hoc modo: Ita studiosi et diligentes in omnibus actibus suis sunt Latini, prout et tua nobilitas sit experta in multis eorum sapientiæ, ut non solum in divinis, verum etiam in humanis et civilibus rebus nihil eos de prisca gestis vel scriptis latrat; quare in unaquaque etiam civitate reperies in eorum archiviis multa antiquissimis gestis eorum conscripta. Hoc etiam in catholica Ecclesia aliisque locis servatur. Multa enim acta pontificum, multaque conciliorum epistolæ et canones exstant. Produxerunt igitur nobis in antiquissimo libro membraneo epistolam Liborii papæ ad B. Athanasium Alexandrinam patriarcham, quæ incipit: Jam a principio tantam accepimus a beatissimo Petro principe apostolorum. In qua post pauca dicit, accepisse epistolam sancti Athanasii, et eam legisse. Deinde addit: Cum autem fidem Nicenæ concilii in ea rectam reperissemus, magnas gratias vobis retulimus, pro qua non solum compati vobiscum, et persecutionem pati parati sumus, sed cum necessitas exigit, etiam mori pro nomine Christi non postponemus, quantumcunque sumus imbecilles. Prædicta namque ut legimus sancta decrevit Nicæna synodus, aliam fidem nulli licere proferre, aut conscribere, aut componere, aut sapere, aut aliter docere, nec aliquid in fide vel intelligere, vel proferre quod horum Patrum decretis contrarium sit. Qui vero audeat aliam fidem proferre, aut docere, aut aliud Symbolum tradere illis qui ad viam veritatis ex quacunque heresi desiderant converti, aut ex Judaismo, aut ex gentilitate, si episcopus vel clericus sit, privetur episcopi dignitate, et clericus clero: si vero monachus, aut laicus anathematizetur. Hæc nunc quidem actis primi concilii deperditis ignota nobis sunt: tunc vero cum adhuc exstarent, sciebant et papa Liberius, et sanctus Athanasius. Hæc autem similia sunt omnino tertii concilii verbis. Quid igitur de secunda synodo et B. Gregorio Nazianzeno dicemus, qui, cum hunc concilio præsideret tanquam alius sapientia excellens, hoc Symbolum, quo nunc tota Ecclesia utitur, conscripsisse dicitur, in plurimis Nicænum mutans, si hæc inhibitio illam mentem, quam nostri dicunt, habet. Pro sanctis Patribus et doctoribus, heu! seductores et deceptores facti sunt, et secundi concilii Patres, et B. Gregorius Nazianzenus, cui per excellentiam Theologus cognomen fuit. Sed absit hanc blasphemiam etiam cogitare. Non igitur nec prima, nec tertia, nec aliqua alia synodus hoc

intelligit, cum hanc inhibitionem decernit, sed manifeste contrariam fidem inhibet.

Conclusio quod urgente necessitate, et iudicio Ecclesiæ, et auctoritate summi pontificis accedente, licet et necessarium est addere verbum Symbolo.

Per hæc itaque omnia elementissime luce clarius probatum est non esse prohibitum veritatem addere fidei Symbolo, imo vero declarare. Nullum enim veritatis dogma est, quod vel explicitè non contineatur Symbolo, et simplici apostolorum traditioni: declarare autem, et replicare, ac Symbolo addere non semper videlicet, nec omnem volentem, sed magna necessitate cogente, et cum Ecclesiæ iudicium, et auctoritas summi pontificis accesserit, non modo non esse prohibitum, sed etiam necessarium esse.

Continuatio narrationis eorum, quæ in concilio facta fuerunt.

Illis igitur aliisque similibus per Latinos dictis, clementissimo vir, nos cum nihil ad hæc respondere habebamus, quid namque poterat aliquis contra talem veritatem impudenter dicere? tacebamus. Latini vero probato quod licet addere Symbolo veritatem, consequenter pollicebantur se probaturos etiam dogma Symbolo additum; verum esse, videlicet, quod Spiritus sanctus ex Patre Filioque procedit. At nostri in primo convicti, formidabant secundum certamen subire, illudque eis evenit, quod ego jam a principio prævidebam futurum, cum impediēbam, ne ab hac questione inciperemus. Timebant igitur, et nullo modo volebant amplius permanere: sed quisque desiderabat discedere, et reverti ad propria, nihilque aliud, nisi redeundum ad patriam clamabant: et cum causam curamque ita vellent interrogarentur, reddere non volebant. Quid igitur dicemus Latinis interrogati, qua ratione in medio certamine, imo vero adhuc in principio, quæ enim lucusque de non licere addere dicta sunt, nihil ad rem sunt. Qua igitur ratione nondum facto initio redeundum esset, dicere non habebant; verum absque ulla ratione vociferabantur, Redeamus, redeamus. Dicebant autem etiam inter se quod ad eorum aures pervenisset, Latinos posse in medium afferre plurimas multorum sanctorum occidentaliū auctoritates, quibus palam probatur Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Quid igitur ad has respondebimus? discedamus, redeamus, abeamus. Audisne Patrum et doctorum sententiam? Quoniam, inquit, multas auctoritates sanctorum Latini afferre habent, ad quas nos respondere non habemus, discedamus ab eis. Vix tamen sentientes absurditatem sententiæ suæ, et a serenissimo imperatore persuasi cesserunt, et manere decreverunt. Interim res ipsæ de Ferraria in Florentiam accessum summi pontificis coegerunt, et inde illuc translationem concilii.

Abierunt igitur Latini, recessimus etiam nos, et cum omnes jam appulsemus Florentiam, decreta fuit dies, in qua incipiendum atque continuandum erat concilium, et termino adveniente rursus nos accusare Latinos incepimus. Quemadmodum enim in illa questione, an liceat addere quidquam, nos accusatorum, Latini vero respondentiam tenuerunt locum, et ita responderunt, ut nil nos ad illa replicare potuerimus, ita etiam in ipso dogmate nos quidem tanquam accusantes proposuimus; illi vero respondebant. In omnibus enim ad libitum nostrum, et prout volebamus, ita facere nobis licebat; et tamen non pudet aliquos dicere vim nobis illatam fuisse: quod nunquam fuit teste veritate qui Deus est. Proposimus igitur ab ipsis apostolis et sacris synodis incipientes, eorumque atque omnium orientalium doctorum auctoritatibus nisi, quibus probatur Spiritum sanctum non quidem non procedere ex Filio, talem namque nullam auctoritatem habemus; prout tu etiam scis, præter illam Joannis Damasceni, qui dicit, Spiritum Filii dicimus, ex Filio vero non dicimus. Atque vero auctoritates omnes hoc probant, duntaxat quod Spiritus sanctus ex Patre procedit. Has igitur nos afferentes in medium putabamus probasse, falsum esse, quod ex Filio etiam procedat Spiritus sanctus: Latini vero ad has quidem omnes auctoritates unam hanc responsionem communem dederunt, quod omnes videlicet veræ sunt, et ita etiam eis videri: sed etiam hoc idem credere Spiritum sanctum scilicet ex Patre procedere: hoc tamen non ut contrarium, nec ut contradictorium appositioni auctoritatibus dicentibus eum etiam ex Filio procedere. Si enim altero illorum modorum illis apponeretur, tunc uno posito, alterum perimeretur omnino: nunc vero nil prohibet utrumque verum esse, videlicet quod ex Patre procedat, et quod ex Filio. Quemadmodum si dicamus Spiritum sanctum mitti ex Patre, alius vero dicat eum ex Patre et Filio mitti. Utrumque verum dicitur, et alterum non repugnat alteri. Si igitur sancti Patres dicerent, vel quod Spiritus sanctus ex solo Patre procedit, vel quod ex Filio non procedit, tunc falsa nostra esset fides. Cum autem neutrum horum nondum aliquis sanctus dixerit istud, quod dicunt ex Patre eum procedere, non perinde quod nos dicimus ex Filio etiam eum procedere. Et hæc quidem ad nostras responderunt auctoritates. Ad illam vero Joannis Damasceni auctoritatem nihil responderunt, cum nec nos eam proposuerimus. In fine tamen hujus operis, illius quoque solutionem tua gratia his apponam; deinde Latini tanquam a principio incipientes, plura ac varia pluribus in sessionibus argumenta dixerunt a sancta Scriptura et Ecclesie doctoribus, minores ut plurimum propositiones habentes: quibus probarunt Spiritum sanctum ex Patre Filioque procedere. Et tandem auctoritates Patrum attulerunt, quibus clare et palam hujus dogmatis veritas

A apparet. Attulerunt vero non solum occidentalium, verum etiam orientalium Patrum testimonia, quorum aliqua, quæ mihi visa fuerunt magis ad nostrum propositum facere, tibi cum his ad præsens mitto, ut intelligas quid de hac re ipsi etiam occidentales doctores sapiunt. Ad quæ nos nihil respondere habebamus, nisi quod corrupta sint, et a Latinis corrupta fuerunt. Produxerunt nostrum Epiphanium multis in locis ex Patre et Filio clare dicentem esse Spiritum sanctum, corruptum fuisse dicebamus. Allegarunt Cyrilli nonnulla, et aliorum, idem aiabamus. Adduxerunt occidentalium doctorum auctoritates, omnis nostra responsio eadem et nulla alia erat. Cum igitur multis diebus inter nos ipsos considerarem quidnam ad hæc respondendum esset, nullam aliam reperiebamus responsionem, præter prædictam, illam vero tanquam levem, et a cunctis deridendam in medium afferre non videbatur. Primo, quia ex antecedentibus et sequentibus hæc opinio videbatur de mente esse sanctorum. Deinde plurimis libris, et antiquissimis idem habentibus non erat facile ea calumniari; præsertim cum nullum nos librum alium haberemus non Latine, non Græce scriptum, qui aliter auctoritates prædictas scriptas haberet, quam Latini dicebant. Præterea nos alios doctores contrariam dicentes producere non habebamus, eosdem occidentales aliter alibi dicentes probare minime poteramus: naturalibus rationibus eos ostendere falsa dicere, minime erat possibile. Cum igitur nullam nobis responsionem, quæ digna esset, relictam videremus, tacuimus, per multosque dies non convenimus cum Latinis. Verum fuerunt qui subtilitate ingenii aliam invenerunt responsionem: non esse mirum scilicet, si in aliquo sancti tanquam homines errassent: et ideo occidentales etiam doctores in hoc articulo de processione Spiritus sancti errasse, mentitosque fuisse. Hoc autem quod totam fidem nostram evertat, clare patet. Si enim fides nostra a dictis doctrinæ sanctorum pendet, il vero circa veritatem errant, tota nostra fides evertitur. Propter hæc omnia merito secuta est unio, et omnes absque quacunque violentia, sponte et voluntario huic rei concesserunt. Qui vero concedere noluerunt (fuerunt autem duo, et non plures), cum omni libertate, sine aliqua oppressione in suo arbitrio relictæ, cum honore, et charitate, sumptibus Ecclesie Romanæ ad propria remoarunt. Si vero justo et recte secuta fuerit unio, cum videris et perlogeris auctoritates sanctorum, quas tibi nunc mitto, ipso iudicabis. Quis namque Christiano insignitus nomine non sequeretur eos, et dictis eorum, tanquam a Spiritu sancto editis, crederet? dico tam occidentalium, quam orientalium Patrum, quos consona dicere, eandemque veritatem exprimere verbis differentibus firmiter tenendum est, prout in dogmatico satis probavi. Ipse igitur auctoritates sola

per se ipsas satis tibi et aliis erant, clementissimi me vir, ad omnem ambiguitatem tollendam, et omne dubium auferendum a quacunque anima non contentiosa. Etenim me etiam non syllogismi, nec demonstrationum necessitas, non argumentationum vis, sed ipsæ nudæ auctoritates doctorum ad credendam hanc veritatem induxerunt. Cum enim vidissem et audivissem eas, subito omni contentione et contradictione postposita, acquievi auctoritati dicentium. Judicavi namque sanctos Patres Spiritu sancto loquentes, non potuisse a veritate discorsis. Quare non solum acquievi, verum etiam gratias egi Salvatori nostro, qui mihi donavit, et audivisse, et intellexisse, quæ nunquam ante audivi. Nullos enim nostrorum unquam credidit tot auctoritatibus doctorum propositam questionem posse probari. Et tibi igitur, cui cor humile, et anima veri appetens est, aliis quoque Christianis tibi similibus, hæc solæ auctoritates, ut paulo ante dixi, satis erunt. Cum vero etiam aliquas rationes et probationes a me petteris, tua gratia hæc quoque, quoad potero, breviter faciam, a sacra Scriptura et doctorum auctoritatibus arguens, quod et si in sermone, quem de unione edidimus factum sit, satis tamen hic etiam idem faciam, aliquasque rationes in medium afferam. Sed antequam ad eas descendam, necesse esse puto aliqua præsupponero, ut ea quæ sequentur, clarius intelligantur.

Præsupposita ad argumenta probantia Spiritum sanctum etiam ex Filio procedere. Et primo quid sit paternæ personæ constitutivum.

Cum unicuique enti sit quædam forma communis, sit item alia propria, qua constituimur, et est hoc aliquid, quemadmodum hujus hominis, ut puta Petri, una cum forma communi, quæ est humanitas, secundum quam dicitur homo, est etiam alia propria forma, per quam dicitur, hic homo, Petrus videlicet, vel Paulus, quod et incommunicabile alteri est propter varias opiniones de principis individuationis, etiam hic varia ponuntur; et cum dicimus, aut corpus esse propriam alienius formam, hoc non intelligimus simpliciter, sed solum secundum quamdam similitudinem. Hæc autem est anima ejus, vel corpus, aut aliquid aliud, quod est ei principium individuationis. Quemadmodum est etiam de Deo et Patre, quænam sit propria ejus forma personam ejus constituens: est enim ei communis ad Filium et Spiritum divina ac essentialis forma, quæ una et eadem numero in eis est, Deitas videlicet, secundum quam unus est cum eis Deus: habet nihilominus aliam etiam propriam formam aliis personis incommunicabilem, secundum quam hoc aliquid et persona in sancta Trinitate est: quodnam igitur sit, quærendum est. Et primo, an sit ipsum ingentum esse, at non videtur; hoc enim est negatio, nihil autem existentium secundum negationem hoc aliquid est: sed est ejus proprietas, quæ

A sequitur jam constitutam ejus personam. Secundo, an sit hoc, quod dicitur causa sive principium. Nec tamen hoc verum est. Nam si hæc esset constitutiva ejus forma, causa sive principium potius, quam Pater diceretur. At ab omnibus doctoribus communiter Pater nominatur. Item cum causa sive principium universale quiddam sit, hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent universalitatem fieri per intellectum: si tamen diceretur universalis, nullo modo ab intellectu dependere, adhuc non esse dicendum, quod illud commune principium esset alicujus personæ formaliter constitutivum, cum communicabile nulli det formaliter esse incommunicabile, quod facit erga personam formale ipsius constitutivum, et tam de Patre, quam de spirante prædicetur, intentio quædam est, non res: quod autem est, tale est non ens; non ens autem non est constitutivum ejus, qui super omne ens. Restat igitur aut paternitatem solam, aut spirationem solam, aut ambas constitutivas esse personæ paternæ. At ambas impossibile est esse iis rationibus. Si enim ambæ constituerent Patris personam, aut ita ambæ simul, et siquidem utraque per se constitueret, duas formas Pater haberet, et consequenter duæ personæ essent. Hoc quod diximus patet; cum enim illæ sint rationes distinctæ, si quelibet earum esset personæ constitutivæ, cum constitutivæ formaliter diversæ sint respectu diversorum constitutorum, sequitur id, quod diximus, tanquam duas personales formas habens; quemadmodum si quis homo duas haberet animas, quod absurdum est. Quod si non utraque per se, sed ambæ simul, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui diceret spirantem, hujus tamen totum contrarium est in usu; omnes enim doctores, et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam, cum dicunt spirantem, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ita ambæ simul sunt constitutivæ personæ, ut utroque nullo modo, sed ambæ simul constituent, nec ut utraque per se constituat. Sed necessario alterum quidem solum constituit personam, alterum vero sequitur jam constitutam personam. Restat igitur aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eam jam constitutum; aut e converso spirationem esse constitutivam personæ paternæ, paternitatem sequi personam jam constitutam. At si spirare quidem constituit, paternitas vero et ipsum generare sequitur, absurdum quid, et quod præter omnium doctorum traditionem est, sequitur: quod tale quid est, principia, et immediata ejusque operatio ab ejus constitutiva forma prodit; omnes autem alia operationes per hanc primam videlicet operationem, ut puta ex anima, quæ est constitutiva Petri forma, prima et immediata operatio ejus prodit, quod est vivere: deinde per eam, scilicet tanquam per cau-

sam sine qua non omnes aliæ operationes procedunt, speculari videlicet, docere, texere etc. Per vivere namque, quæ est prima et immediata ejus operatio, omnes aliæ efficiuntur. Si igitur et personæ paternæ ipsum spirare esset constitutiva forma, esset spiratio quidem prima ejus et immediata operatio; per hanc autem generaretur Filius, quo fieret ut non Spiritus per Filium procederet, ut theologi asserunt, sed Filius per Spiritum generaretur. Quæ cuncta veritati contraria, et Patrum traditionibus, et communi eorum usul sunt. Et cum hæc absurda sint, restat paternitatem constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabilem formam, spirationem sequi jam constitutam ejus personam.

Non quidem accipitur hic accidens proprie quod realiter ab eo, cui accidit, distinguitur ut accidens, cum nihil in Trinitate sit accidens. Verum secundum naturam, et essentialiter, id est necessario, et per se tanquam quoddam sui naturam et essentialitatem in eo necessario consequens, et ipsum quidem generare primam et immediatam operationem personæ paternæ esse, ipsum vero spirare fieri per generare, non tanquam per principium, sed per aliquid necessarium, quod præexigitur. Et hæc quidem prædicta sint tanquam ad quæ sequuntur necessaria.

Item hæc etiam tanquam communia præsupponantur; eorum quæ in Deo dicuntur quædam sunt communia omnibus personis, ut bonus, sapiens, et omnia absoluta, similiter omnes negationes, quæ per excellentiam respectu ad creaturam de eo dicuntur, ut invisibile, incomprehensibile, et hujuscemodi.

Item quæcunque relationem ad creaturam significant, ut creator, judex, et similia: hæc itaque communia sunt omnibus personis; quædam vero sunt propria, et horum quædam sunt propria duabus personis comparatione ad reliquam, quemadmodum Filio et Spiritui a principio esse, Patri et Filio mittere Spiritum: hic capitur mittere, ut importat relationem originis inter mittentem et missum, et per consequens distinctionem realei; aut quod Spiritus dicatur Patris et Filii. Quædam propria unius personæ, et horum rursus quædam ita propria personalia sunt, ut etiam constitutiva sint, ut paternitas, filiatio, spiratio passiva. Quædam etsi uni soli insunt, non tamen constitutiva personarum sunt, sed quædam notionem, quemadmodum Patri notionale ingenitum esse, ingenitum capitur hic pro improducto. Hæc igitur trium personarum communia personalia sunt, nec illa, quæ duabus comparatione ad tertiam propria sunt; nec illa, quæ uni quidem propria sunt, sed ita propria ut notionalia, et sequentia: illa vero sola sunt personalia, et personarum constitutiva propria paternitas, scilicet filiatio, et passiva spiratio; quæ vero duabus propria comparatione ad tertiam sunt, hæc notionalia sunt duarum personarum. His præsuppositis probabimus Spiritum sanctum ex Patre per Filium, ipso juvante, et ex Patre Filioque procedere

A *Argumenta probantia Spiritum sanctum ex Patre per Filium, et ex Patre Filioque procedere.*

Per primam et immediatam uniuscujusque operationem, omnes aliæ operationes ejus sunt, prima vero et immediata Patris operatio est generare: per generare igitur spirandi actio fit, et ex Patre per Filium Spiritus sanctus procedit. Quod autem velit hoc, quod dicimus per Filium, et quod ipsum per causam sive principium medians significet, ex hoc non intelligimus, quod Filius sit principium medians quantum ad spirare, ita quod Pater non immediate spiret Spiritum sanctum; sed spiret eum mediante Filio, tanquam causa secundaria, sicut Deus movet cælum intelligentia mediante. Teneamus enim cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedit: sed intelligimus quod Filius qui est Spiritus principium: est medians quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre productus, quam Spiritus sanctus ab utroque, sufficienter in sermone de unione probavimus.

Item Spiritus sanctus aut ex solo Patre procedit, aut non ex solo Patre: inter contradictoria namque nihil est medium. At non potest dici quod ex solo Patre procedat: igitur non ex solo Patre. Quod si non ex solo Patre, igitur etiam ex Filio. Quod autem non ex solo Patre procedat, probatur primo quidem: nusquam reperitur hoc dictum, neque apud scripturam canonicam, neque apud doctores. Quod vero non fuit ab aliquo istorum dictum, non est audendum dicere. Deinde cum spirare non prima, nec immediata sit essentialis actio Patris, sit per priam, ut dictum est. Accipitur hic *per* prout importat habitudinem causæ, sine qua non: quia spirare necessario præsupponit generare, non prout importat habitudinem principii; quia generatio non est principium spirationis; cum spiratio Filio conveniat, cui non convenit actura generatio, quæ est ipsum generare, et generatio: quare necesse est ut Filius ex hac operatione participet, et per eum Spiritus sanctus procedat; cum enim omnia sint communia Patri et Filio præter constitutivas personarum proprietates, communis et erit vis etiam spirandi, quæ naturalis quidem Patri, non tamen constitutiva personæ ejus est, ut dictum est. Quare Spiritus ex Patre et Filio, vel ex Patre per Filium procedit. In theologia namque *per* et *ex* nihil differunt. Quod si quis dicat communem, ergo licet et Spiritui sancto hanc vim spirandi esse, vim spirandi, id est, activam spirationem, sive divinam naturam conjunctam activæ spirationi tanquam essentialem et naturalem. Omnia enim essentialia ipsi quoque communia sunt. Dicat is hoc impossibile esse, eo quod opponitur ejus proprietati: non enim potest idem sui ipsius esse principium. Unaquæque enim divinarum personarum manens in eo, quod est, et suam proprietatem personalem servans: communia etiam invicem habet omnia

essentia. Manens enim Filius in eo quod Filius A
est, ut beatus Basilius ait, habet omnia quæcunque
et Pater; igitur Spiritus etiam manens in eo
quod Spiritus est, habet omnia quæcunque et
Pater et Filius. Proprietati itaque ejus oppugnat
sui ipsius principium esse: et ideo spirationem
activam habere non potest. Sed dicit aliquis for-
tasse, quod si non sit ei communis spirandi vis,
erit saltem communis generativa potentia, quem-
admodum Filio spirativa: at non lateat eum, hoc
etiam impossibile esse: principio quod cum gene-
randi potentia, id est actualis generatio constitu-
tiva sit personæ paternæ, et incommutabilis al-
teri, ut probatum est, impossibile est alteri per-
sonæ eam esse communem, quemadmodum est
Filio spirativa. Deinde quia implicat contradic-
tionem; si enim idem generaret Filium, et precede-
ret ex eo, esset ad idem et principium, et quod
est a principio, quod est contradictio. At ideo, dicit
quispiam, hoc inconveniens sequetur, quia præ-
supponitur Filium spirare Spiritum. Quod si non
præsupponeretur, licet solum quod Spiritus cum
Patre generet Filium, non relinquatur huius incon-
venienti locus. Cur enim non potius Spiritus cum
Patre generet Filium, quam Filius cum Patre spiret
Spiritum? Si quis hæc dicit, primo quidem se sciat
querere quæ nemo unquam nec cogitare quidem
ausus est; deinde potentia, id est, actualis gene-
ratio, quidem generativa præcedit spirandi poten-
tiam tanquam prima et immediata Patris operatio, C
ut probatum est; et ideo non potest esse commu-
nis Spiritui; spirandi vero potentia cum sequetur
Filii generationem, et per ejus generationem, ut
probatum est, fiat, non impossibile, imo necessa-
rium est, ut sit ei communis cum Patre. Quod si
quis rursus propter hæc dicat, igitur minor est
Spiritus sanctus et Patre et Filio, si quidem Pa-
ter generat Filium, et spirat Spiritum: Filius et
ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec
Filium generat, nec se ipsum, nec alium Spiritum
spirat. Vana ratio ejus est, et contra se ipsum, qui
hæc dicit, concludit. Si enim nullius personæ prin-
cipium esse, imperfectionis et minutionis signum
in Trinitate putandum esset, pauciorum quoque
personarum causam esse imperfectionis esset: Fi-
lius igitur, cum unus personæ duntaxat, videlicet
Spiritus principium sit, minor esset hac ratione
Patre, qui ambarum personarum est principium.
At hoc inconveniens est etiam solum cogitare. Igi-
tur illud quoque simpliciter absurdum est. Princi-
pium enim prout est actui conjunctum, vel a prin-
cipio esse cum de personalibus proprietatibus sit,
neque majus neque minus alterum altero vel esse
vel dici facit.

Item si vis actualis generatio generandi atque
spirandi, id est actualis spiratio ita esset propria
personæ paternæ, ut utraque per se constitueret
ejus personam, uniuscujusque vero operationis
principium est forma; duæ formæ (per formas in-

telligimus principia harum duarum operationum
essent principia. Sed unaquæque forma, id est
unumquodque principium operationis constitutive
cum illa operatione aliquam personam constituit;
sicut essentia, quæ est principium generationis ac-
tivæ cum ipsa generatione Patrem constituit, et sic
Pater essent duæ personæ. Hoc autem inconveniens
est. Vis igitur spirandi, id est, activa spiratio, non
constituit personam Patris. Quod si non constituit,
communis igitur est etiam vel aliis personis, vel ali-
cui earum: non utrisque simul, neque Spiritui
solum, cum ipse seipsum spirare non possit. Est
igitur communis Filio. Spiritus igitur ex Patre
Filioque procedit.

Item communiter omnes doctores fatentur Spi-
ritum sanctum prodire ex Filio: hoc autem natu-
raliter intelligendum est; nihil enim in Deo est
præter naturam, neque per accidens. Si igitur na-
turaliter, et secundum naturam Spiritus ex Filio
prodit, in divinis vero dupliciter potest aliquid
secundum naturam prodire, aut per generationem,
aut per spirationem: per generationem vero non
prodit ex eo, esset enim Spiritus Filius Filii; pro-
dit igitur per spirationem, et ex eo procedit.

Quod si quis dicat, dicere eum prodire a Filio,
gratiam et operationem ejus in nos significat,
unum hoc refugium est. Nam et si gratiam quam-
dam nos participamus, et non substantiam Spi-
ritus (substantia namque Dei inparticipabilis est),
non tamen prodit ex Filio non subsistens gratia,
sed ipsa divina Spiritus persona. Quod patet ex
aliis clarioribus et apertioribus doctorum verbis,
cum eum dicunt emanare, oriri, scaturire, cluce-
scere a Filio. Quæ cuicumque non excæcato ipsam
substantiam Spiritus non participationem, nec
temporalem duntaxat emissionem significant. Talis
igitur personalis Spiritus ex Filio progressus, aut
naturalis aut servilis est; et cum non sit servilis,
necessario naturalis est. Naturalis vero ex Filii sub-
stantia Spiritus sancti progressus quidam aliud sit
præter ejus processionem, neque fingere facile est.

Item Spiritum sanctum ex substantia Patris et
Filii esse, et ex substantia eorum esse communiter
omnes orientales occidentalesque Patres clamant.
D At in sancta Trinitate quod ex substantia alicujus
est, ex persona quoque ejus sit necesse est: igi-
tur Spiritus, cum ex substantia Filii esse dicatur
ab omnibus doctoribus, ex ejus quoque persona
est. Quod autem id, quod est in Trinitate ex ali-
cujus substantia, est etiam ex ejus hypostasi sive
persona, hinc patet: substantia, vel essentia, et
hypostasis, sive persona in unaquaque divinarum
personarum unum sunt realiter, et ita unum, ut
ratione tantum distinguantur. Si enim realiter sub-
stantia et personæ distinguerentur, essent pro-
fecto sicuti tres personæ realiter, ita tres essentia
vel substantiæ, vel poneretur in Trinitate quater-
nitas rerum. Tres videlicet personæ realiter dis-
tinctæ, et tres ideo res, et essentia, quæ quarta

res esset a personis realiter distincta. Horum autem utrumque contra fidem est. Quare distinctio quidem hypostasis et essentiae rationis est. Unitas vero realis, contra quam in nobis hominibus est, etenim in nobis unitas quidem naturae sive humanitatis cum uniuscujusque persona rationis est; distinctio vero realis est. Alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personae individuatio. Quare quemadmodum sumus multi personae, ita etiam multi homines. Quo fit, ut quod fit ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona; in sancta vero Trinitate e converso est, ut dictum est. Unitas essentiae et personae est realis, distinctio vero rationis: quare quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse. Si igitur Spiritus ex natura, et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri aiunt, Ideo haec dicuntur a doctoribus, ut consubstantialitas comprobetur, et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiae cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiae Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia, personisque eorum prodeat, hoc est procedat. Dicatur enim clarius propter eos qui vim verborum ignorant. Nam si hoc solum consubstantialitatem significaret, ut nostri homines putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus sancti, vel Filius ex substantia Spiritus. Sed hoc nec ausus est nec audebit aliquis dicere.

Præterea cum essentia nec generet, nec spiret secundum theologos, item etiam secundum philosophos, et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. Me enim non homo simpliciter, sed quidam homo genuit. Si igitur operationes individuorum non universalium sunt, nec substantiae simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentia Filii audiamus, et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam?

Amplius nec hoc nos lateat, quod qui haec dicebant sancti doctores, contra Arianos, et Eunomianos se opposcentes haec dicebant. Qui Filium ex Patre, et Spiritum ex Filio esse dicentes, ex substantia tamen eorum esse negabant; cum dicerent Filium etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia, sive natura, sed voluntate natum fuisse. Spiritum vero ipsum etiam ex Filio, non tamen essentialiter, sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre, et alterius substantiae, Spiritum minorem Filio, et alterius essentiae asserebant: tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur et sancti doctores opinionem eorum tanquam falsam refellentes non ex Filio solum, sed ex ejus substantia conabantur Spiritum sanctum esse probare. Similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia. Considera ergo,

A quomodo ad hoc, quod haeretici dicebant ex voluntate, non essentia Filii Spiritum esse, se opponerant doctores, ex essentia Filii illum esse asseverantes: ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filio esse, nullus contradixit, nec dixit non esse illum ex Filio, tanquam et ipsi hoc idem sentientes, et dicentes esse ex essentia Filii: idem et ipsi intelligentes, ac si dicerent ex essentia et persona ejus; et nos hoc idem dicentes.

Item beatus quidem Basilus in primo contra Eunomium, Filium ait ordinem habere naturalem ad Patrem, et qualem illud ad ignem, quod ex eo est, et causatum ad causam. Idem etiam Spiritum similem ordinem ad Filium habere asseverat; magnus vero Athanasius et apertius ait, Qualem ordinem et naturam habet Filius ad Patrem, talem ordinem, et naturam habet Spiritus ad Filium. Ex his talis fit syllogismus, talem ordinem et naturam habet Spiritus ad Filium, qualem Filius ad Patrem: sed Filius ad Patrem naturalem ordinem habet, qualem causatum ad causam; igitur et Spiritus sanctus naturalem ordinem habet ad Filium, qualem causatum ad causam; igitur Filius etiam causa sive principium est personae Spiritus sancti.

Item cum naturalibus rebus omnis causa praecedat causatum tempore, causatum vero posterius sit sua causa; ideo quidam audientes causam et causatum in Trinitate, et praesertim Ariani et Eunomiani ex humanis et naturalibus exemplis arguebant contra coeternitatem Trinitatis, Filium posteriorem Patre tanquam causatum ab eo, et Spiritum Filio posteriorem tanquam causatum ab eo probare volentes. Egregius Nyssenensis eis contradicens, et coeternitatem trium personarum probare proponens in primo suorum contra Eunomium librorum, proportionem quamdam Filii ad Patrem et Spiritus ad Filium facit, Patrem quidem dicens causalitatis ratione solum praetelligi ante Filium, non autem tempore, et ideo non posse sequi, quod non sint coeterni, Filium autem et ipsum praetelligi ante Spiritum ratione causalitatis, et non aliter. Ita ut clare pateat per hunc sanctum doctorem Filium causam esse Spiritus. Quemadmodum enim, inquit, conjungitur Patri Filius, ita et Spiritus conjungitur Filio: et rursus, quemadmodum Pater praetelligitur ante Filium, non aliqua temporali distantia, nec realiter, sed intentione, ratione causalitatis: ita et Filius praetelligitur ante Spiritum similiter intentione ratione causalitatis.

Item etsi in rebus humanis sensibilibus non omne exemplar alicujus causa etiam ejus est. In artificiatum enim exempla eorum non sunt etiam effective causa eorum; attamen quod naturaliter est alicujus exemplar, etiam in ipsis rebus humanis causa est imaginis, cujus exemplar est, multo igitur magis in divinis, ubi et omnia alia, et ipsum exemplar naturaliter accipitur (nihil enim

ibi præter naturam est) hæc propositio verificatur, videlicet quod in divinis personis alicujus exemplar est, et causa ejus est eujus est exemplar. At ille magnus Gregorius miraculorum auctor, et inde nominatus, Filium exemplar Spiritus dicit. Patet igitur quod etiam causam ejus putabat. Hoc idem a simili probari potest. Magnus enim Basilius exemplar Filii Patrem ponit in quarto contra Eunomium; Gregorius vero prædictus oratione, quæ incipit, *Hostes et alieni a catholica fide sunt, qui Filium ex non ente dicunt, Filium exemplar Spiritus docet.* At Basilius Patrem tanquam causam Filii ejus exemplar ponit; igitur Gregorius etiam Filium tanquam causam Spiritus ejus exemplar asseverat.

Item sanctus Basilius, et plurimi alii doctores Filium imaginem Patris, Spiritum imaginem Filii dicunt. Filium item operationem Patris, Spiritum operationem Filii; Filium verbum Patris, Spiritum verbum Filii; Filium fragrantiam Patris, Spiritum fragrantiam Filii. Sed secundum illa omnia dicitur Filius esse Patris tanquam ex Patre; igitur et Spiritus sanctus secundum eadem dicitur esse Filii tanquam ex Filio.

Item si Spiritus non esset ex Filio, non distingueretur ab eo personaliter: quod cum falsum et absurdum sit, restat, ut ex Filio sit. Quod autem non distingueretur ab eo personaliter, si non esset ex eo, hinc patet. Unaquæque causa vel principium alicujus rei dupliciter dicitur principium ejus et causa; uno modo ut quod, alio ut quo, puta forma, quæ est in anima facientis, qua similem facit effectum id quod facit. Quare omne agens simile sibi agit secundum formam, quæ agit; verbi gratia: hujus imaginis causa est et ipse pictor tanquam quod, et forma pictoris tanquam quo, cui similem pictor facit imaginem. Simili modo etiam in divinis personis Pater quidem, hoc est ejus divina persona, causa tanquam quod; divina vero ejus essentia tanquam quo: hæc enim est forma, cui similia sunt quæ ex eo procedunt. Quare Filius quoque et Spiritus sanctus consubstantiales ei sunt, eo quod omne quidem producoens simile producit formæ qua producit. Deus vero et Pater producit Filium et Spiritum divina essentia, et ideo consubstantialia sibi producit. Si igitur Pater solus produceret Spiritum secundum eos, qui ita asserant, tunc nulla distinctio esset Filii a Spiritu sancto, cum nulla sit differentia, nec in producente (idem enim est Pater), nec in forma, qua producit (est enim eadem divina essentia), nec in ipsis productis, sunt enim ejusdem formæ unus videlicet et communis divinitatis: præsertim cum nulla illi materia sit, ex qua distinctio fieret. Ex quibus sequeretur nullam esse eorum distinctionem ad invicem: restat igitur aut Spiritum esse Filii causam, aut Filium Spiritus, ad hoc ut sit distinctio. At primum non est, igitur secundum est verum.

Item mitti in divinis a causa esse significat, cuius testis est beatus Joannes Chrysostomus ad

Arianos quærentes quomodo ejusdem esset essentia, qui mittit, et qui mittitur, in tricesima nona homilia super Joannem hoc modo respondens: Rursus ad res humanas sermones tuos adaptas, nec consideras quod hæc ideo dicta sunt, ut etiam causam sciamus, et non incidamus in Sabellii hæresim; sed Spiritus mittitur ex Filio; igitur ex eo est.

Item ista mittendi potentia cum sit et in Patre, et in Filio secundum quam ambo mittunt Spiritum sanctum, quam etiam nostri concedunt aut eadem est in Patre et Filio, aut alia, et alia; sed si alia et alia, erit et major et minor, et consequenter missiones diversæ; quare nec una potentia, nec una eorum operatio erit. Et cum quorum potentia diversæ, essentia quoque eorum diversæ sint, alterius et alterius essentia erunt Pater et Filius: sed hæc omnia absurda, et contra catholicam fidem sunt; non igitur est alia et alia; igitur eadem. Sed in Patre potentia mittendi Spiritum sanctum est eadem cum potentia spirandi illum, semper enim spirat Pater Spiritum sanctum, et spirans illum mittit. Igitur etiam Filius simul cum potentia spirandi, et spirans illum mittit; ergo et Filius sancti Spiritus est productivus. Illa vero quam quidam aiunt secundam et temporalem missionem, cum nihil est, tum etiam per prædictam solvitur rationem: quanquam etenim nusquam hæc duplicitas processionum reperitur, tamen dato etiam quod sit aliqua secunda missio, quæ communis sit Patri et Filio secundum Patrem eam et similem ei habebit. Nihil enim eorum quæ communia sunt Patri et Filio, dissimile in altero eorum est. Sed Pater mittendi potentiam habet una cum potentia spirandi: igitur et Filius cum spirandi potentia habebit potentiam mittendi.

Item quod natura alicujus est, etiam ex eo est, secundum quod dicitur esse illius: Spiritus vero sanctus est Filii, et patet quod natura, non enim præter naturam, nec ut servus. Est igitur Spiritus sanctus ut Spiritus sanctus, videlicet ut divina persona in Trinitate ex Filio.

Item Spiritus sanctus est nomen relativum. Dicitur enim Spiritus Patris, Spiritus Filii; si enim esset absolutum, non diceretur alicujus. Nullum enim absolutum secundum quod significatur a nomine dicitur alterius, sed secundum aliquem alium respectum: quemadmodum homo, cum sit absolutum, non dicitur alienus homo, sed quod servus, vel Filius: sed Spiritus secundum significatum hujus nominis Spiritus dicitur Spiritus Filii, quemadmodum et Patris. Est igitur relativum, et consequenter refertur ad spirantem. Est igitur Spiritus Patris et Filii tanquam a spirantibus et producentibus illum. Quod si quis dicat, ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex eo mittitur, falsa ratio est, e converso namque quia ejus est, mittitur ex eo, priora enim sunt causa posteriorum. Prius autem est quod Spiritus sit Spiritus Filii,

posterius vero quod mittatur ab eo. Sivo enim istam temporaneam missionem dicas posterior, et absque dubio quanquam sit ejus Spiritus: siquidem hoc æternum est; sivo æternam missionem intelligas, hoc etiam modo mente præintelligitur, quod Spiritus sit Spiritus Filii: quia esse quidem Spiritum Filii Spiritum intelligere ut habere, et mittere vero ut dare; habere autem præintelligitur prius quam dare. Quare pro nobis hæc ratio facit. Quia enim natura est ejus Spiritus, natura illum mittit: processio vero naturalis in divinis cum aut per generationem, aut per spirationem sit, hæc autem non sit per generationem, relinquatur quod est per spirationem. Missio igitur ex Filio Spiritus est ejus ab eo spiratio.

Item Spiritus sanctus accipit a Filio. Ille enim, ait, ex meo accipiet; quod autem accipit est ejus essentia; nec enim est aliud ipso, aliud ejus essentia, esset enim compositum. Cum igitur summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio. Hoc enim quod dicit, *Ex meo accipiet*, non quemadmodum aliqui putant ex meo Patre intelligendum est; primo quia hæc locutio neque Græca, neque Latina est. Nam si cum dicitur, *Ex meo*, subintelligendum esset Patre, hoc *meo* esset pronomen generis masculini; nullus autem vel in Græca, vel in Latina lingua edoctus aut masculini, aut feminini generis pronomen profert, nisi cum additione: *Meus frater*, vel *Meus amicus*, aut *Mea civitas*, vel *domus* dicens. *Meus* etenim simpliciter absque additione, non magis Patrem, quam hostem significat. Deinde ab ipsa intentione Salvatoris hæc ratio vana probatur. *Omnia enim, inquit, quæcumque habet Pater, mea sunt. Ideo dixi, ex meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Ita ut tale ex iis fiat argumentum: Spiritus accipit ex iis quæ Patris sunt; igitur Spiritus accipit ex meis, vel ex meo. Et cum ipse, et sua unum et idem sunt propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo. Hujus autem sententiæ sanctus quoque Athanasius est, ait etenim: Non enim Verbum a Spiritu accipit, sed Spiritus a Verbo. Quid igitur accipiat a Filio considerandum est, patet quod sapientiam et scientiam: *Ex meo enim, inquit, accipiet, et annuntiabit vobis.* Annuntiaro enim nihil aliud est, nisi docere et illuminare apostolos. Hoc autem est sapientiæ opus; igitur sapientiam a Filio accipit Spiritus. Quid igitur absque sapientia spiratus fuit a Patre, et ideo oportuit cum a Filio excipere sapientiam? aut aliud est ejus esse, aliud sapientia? At hæc absurda sunt. Idem enim est sapientia, et esse ejus, et a quo accipit esse, ab eodem accipit sapientiam: et cum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam. Cum igitur sapientiam a Filio quoque accipit, ipsum esse et subsistere simul ab eo accipit: igitur Filius etiam est ei causa essendi quemadmodum et Pater.

Item si Spiritus accipit a Filio; ergo Filius dat

A ei; sed ipsum dare in divinis personis significat idem quod producere. Chrysostomus etenim illud evangelicum exponens: *Omne judicium dedit Filio*, ait: Et ut discas, quod dedit idem esse atque generavit, audi alias auctoritates, ex quibus hoc significat: *Quemadmodum enim Pater habet vitam in semetipso, ita dedit Filio vitam habere in semetipso.* Quid igitur primo genuit eum, et deinde dedit ei vitam? ergo absque vita genitus est. Sed hoc nec dæmones quidem dicent, una enim cum impietate magna etiam ignorantia esset hoc dicere. Quemadmodum igitur, Dedit ei vitam, pro eo quod genuit eum vitam intelligendum est; ita et illud, Dedit ei judicium, pro eo quod judicem eum genuit, capiendum est. Similiter igitur cum Filius dei Spiritui sapientiam, producit illum sapientiam, esse scilicet et subsistentiam ei dans, quam accipit cum spiratur ab eo. Igitur spirationis etiam Filius causa sive principium est.

Item Filius de se quidem ipso dicit: *Quæ audivi a Patre meo, annuntiavi vobis; de Spiritu vero: Non enim loquetur a semetipso, sed quæcumque audiet loquetur.* Quod igitur significat de Filio hoc quod audit a Patre, idem et de Spiritu significat ipsum audire; sed de Filio ipsum audire significat esse a causa, et ipsum generari. Audire enim nihil aliud est, nisi sapientiam et scientiam accipere. Filius autem non primo natus, deinde postea accepit scientiam vel sapientiam, sed natus est sapientia; in ipso generari accipiens scientiam et sapientiam, et cætera omnia, quæ idem sunt cum ejus essentia: hanc igitur accipit a Patre cum audit ab eo, et audire ejus generari est. Igitur et audire Spiritus sancti non significat nisi quod a causa est et spiratione ejus. Quare a quo audit, ab eo etiam procedit: sed non solum a Patre audit, sed etiam ex Filio, quod ex ipsis verbis Salvatoris apparet, ubi dicit: *Ex meo accipiet, et annuntiabit vobis.* Annuntiandi namque causa est Spiritum audire; et ejusdem annuntiandi hoc quoque causa est, quod ex Filio accipit. Quare ex Filio accipere vel audire, unius ejusdemque rei, videlicet annuntiandi causa est. Igitur in divinis idem est audire et accipere; et cum accipiat ex Filio, igitur audit etiam ex eo. Ejusdem sententiæ sanctus etiam Basilius est in Regula monastica, de Spiritu sancto dicens, quod docet et suggerit omnia quæcumque audit a Filio, etiam producit ex eo; eo quod ejus audire idem est quod procedere, ut dictum est.

Item esse Patrem aut generare non continet in se rationem spirandi; esset etenim Spiritus Filius, sed Filius omnia simpliciter habet, quæ et Pater, præterquam quod generet, vel sit Pater. Dicit etiam sanctus Cyrillus in secundo ad Hermianum: *Coæternum credimus Filium Patri, et omnia quæcumque æquali mensura habentem, præter ipsum generare: hoc namque soli Deo et Patri tribuitur.* Idem in sermone de Trinitate: *In Filio unigenito per omnia simili et æquali Patri, præter paterni-*

tatem. Habet igitur spirandi potentiam Filius, cum hoc præter rationem paternitatis sit, omnia vero Patris præter paternitatem, vel præter vim generandi, ipse quoque habet, ut Cyrillo placet.

Item Spiritus sanctus dicitur donum ut Patris, ita et Filii: ergo et ex utroque. Antecedens omnibus doctoribus placet, consequens probatur: donum etenim est dantis, aliquid vero alicujus est, aut secundum identitatem, aut ut possessio ejus vel servus, aut secundum originem, et cum nullus modorum priorum conveniat, cum dicimus Spiritum sanctum donum esse Filii, restat ut secundum tertium modum originis, videlicet dicatur Spiritus sanctus Filii donum: ergo Filius est ejus origo et causa.

Item Gregorius Nyssenus in homilia super *Pater noster*, qua incipit, *Quando Moyses populum Israeliticum ad montem discendi causa adducebat; distinctionem divinæ Trinitatis tradens, Patrem quidem a Filio et Spiritu sancto distinguit, eo quod ipse quidem absque causa est, illa vero a causa, Filium vero et Spiritum sanctum, quibus commune est quod a causa sint, distinguit ab invicem, eo quod ille quidem ex Patre est, hic vero ex Patre et Filio: ita enim in antiquioribus codicibus scribitur. Quare manifeste etiam secundum istum doctorem Spiritus est ex Filio. Quod si qui secundum moderniores libros Spiritum Filii dicant esse scriptum non ex Filio, nec hoc modo tamen aliquid plus habebunt. Idem enim concludetur etiam ex hoc. Patet namque quod cum Filio et Spiritu sancto commune sit principiata esse (diximus pluries quomodo capiunt sancti doctores Græci causatum, et principiatum in divinis videlicet pro eo, quod est a principio sive creatum esse) quærit quomodo distinguerentur ab invicem, et asserit, quod quanquam commune habeant hoc, quod ambo sint causata sive principiata, tamen Filius ex Patre dicitur, et ultra non procedit ejus proprietas, Spiritus vero et ex Patre dicitur et una cum hoc etiam Filii esse testantur Scripturæ. Quare Spiritus Christi quoque Spiritus est, Filius vero nec est Spiritus, nec dicitur. Et hoc putat hic sanctus doctor satis esse ad distinguendum, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, Filius vero non dicatur Filius Spiritus. Si igitur quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, distinguit illum a Filio; secundum autem nostros nil aliud illum a Filio distinguit, nisi diversus processionis modus ipsum videlicet spirari. Idem ergo est Spiritum esse Filii Spiritum, atque ex Filio procedere. Cujus ergo dicitur Spiritus, ex eo etiam procedit: dicitur autem Filii Spiritus tanquam et Patris; igitur etiam ex Filio quemadmodum ex Patre procedit. Et notandum quod vana est quorundam expositio dicentium propter consubstantialitatem dici Spiritum Filii Spiritum: cum hic sanctus doctor tanquam distinctivum hoc accipiat. Quæ vero propter consubstantialitatem dicuntur, valent, non distinguunt. Si igitur non propter consubstantialitatem dicitur Spi-*

ritus Filii, omnes demonstrationes Latinorum potissimum, et absque aliqua contradictione remanent: quibus ex eo quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, etiam ex Filio eum procedere probant. Per hanc enim falsam expositionem aliqui eas evertere conantur propter consubstantialitatem, putantes dici Spiritum Filii. Hanc sententiam Gregorius Nyssenus ut falsam manifeste reprobat, accipiens illud tanquam distinctivum. Sed cum ad ostendendam quidem hujus conclusionis veritatem, Spiritumque sanctum ex Patre et Filio procedere probandum, multa argumenta, multæ auctoritates, multæ rationes sint, satis tamen ex prædictis tibi puto fecisse.

Solutiones inconvenientium, quæ a Græcis opponuntur Latinis et cæteris recte sentientibus.

B. Cum vero quedam inconvenientia nobis, qui veritatem confitemur, ab illis inferuntur, qui, nec quid dicant, sciunt, nec de quibus asserunt, illa quidem, quæ contra argumenta probantia veritatem opponuntur, in ipsismet argumentis breviter solvimus, ut vidisti. Eorum vero, quæ contra ipsamet conclusionem inferuntur, eligens potiora, et quæ magis verisimilia videntur, solutiones pro posse, paucis et sufficienter hic inseram; ut tibi oratio ista, quam fieri potest, completa sit, et ad omnia sufficiens. Quanquam hæc inconvenientia non contra nos inferuntur, nec nos tenemur reddere rationem: sed contra sanctos doctores, qui nobis hujus dogmatis hujusque conclusionis principes et auctores fuerunt; et non solum contra occidentales, qui apertissime docent conclusionem, sed non minus contra orientales. Ab ipsis igitur etiam solutiones quærendæ sunt, non a nobis, quod et fecerunt, Spiritu sancto prævidente omnes insurrectiones hæreses. Attamen nos etiam ab illis illuminati, et ab aliis viris beatis, qui amplissima de hac re opera sua nobis reliquerunt, ad ea nosmetipsos opponemus. Putant igitur Patrem et Filium aut in unam confundi personam, si quis ex utroque procedere Spiritum sanctum dicat, aut duas causas duoque principia necesse esse ponere; utrumque vero horum absurdissimum est. Nos vero ad confusionem quidem personarum hæc dicimus, quod si operationem spirandi constitutam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens, ut Filius esset una eademque persona cum Patre. Cum vero constitutiva quidem paternalis personæ paternitas, et ipsum generare probatum fuerit, spirare vero proprietas quædam sequens ejus personam jam constitutam; cur ille, cui communis est cum Patre non constitutiva proprietas, una eademque persona cum ipso esset? Quemadmodum enim commune habens Filius cum Patre, quod Spiritus dicatur Spiritus ejus, prout Patris, item quod ab eo mittatur prout a Patre, tamen non est eadem persona cum Patre, eo quod non est constitutivum, nec quod Spiritus dicatur Spiritus Patris, nec quod a Patre mittatur. Item et si commune habeat cum Patre spirandi potentiam